

ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ ТА ПОШИРЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ВИШІВСЬКОЇ КНИГИ

Ж. Ковба

Автор аналізує сегмент ринку навчальної літератури для вищої школи, дисбаланс попиту й пропозиції, пропонує напрями стратегії і тактики менеджменту та маркетингу вишівського книговидання і книгопоширення.

Ключові слова: автор, видавництво, вища школа, гриф МОНУ, маркетинг, менеджмент, книгорозповсюдження, типологія начальних видань, попит, пропозиція.

PUBLISHING AND DISTRIBUTION OF BOOKS FOR UNIVERSITIES

The author analyses a market segment of for education books used at universities and the imbalance between demand and supply. The author outlines the strategy and tactics of management and marketing for book publishing and distribution at universities.

Key words: author, publisher, university, marketing, management, distribution, typology of educational book, demand, supply.

Серед численних факторів, що забезпечують якісну освіту, – створення якісних сучасних підручників, посібників, довідників, словників українською мовою. Модернізація вищої освіти тісно пов'язана з розвитком саме українського видання навчальної літератури [1].

Проблеми випуску навчальної літератури для вишів в Україні пов'язані з вирішенням комплексу питань соціального, економічного, культурно-освітнього характеру, випуску та поширення навчальної книги для вищої школи потребує системного менеджменту та маркетингу [3].

Книгознавчі аспекти видання і поширення навчальної вишівської книги майже не відображається в сучасній фаховій літературі. Виходячи з літератури даного питання, найбільш помітні досягнення пов'язані з підручником для загальноосвітньої школи, за його проблемами вийшло кілька монографій.

Негативно впливає відсутність єдиної типологічної класифікації навчальної літератури. Для виокремлення певних типів, видів та груп навчальної літератури, а отже аналізу асортиментної моделі, використовуються різні типологічні класифікації. Поділ за тематичною ознакою також має кілька варіантів. Затвердженим у бібліотечній діяльності є поділ за таблицями Універсальної десяткової та Бібліотечно-бібліографічної класифікації. Шифри УДК чи ББК є обов'язковими вихідними даними кожного видання. Видавничі та книготорговельні організації в своїй діяльності використовують власний поділ книжкової продукції за тематикою [4].

Економічний бік проблематики даного питання полягає у прибутковості навчальних видань. Пропозиція на ринку навчальної літератури повинна відповідати попитові на неї. Доцільність випуску того чи іншого видання певним тиражем підтверджується наявністю потенційних споживачів. Діяльність видавців зорієнтована на покупця, потреби якого слід вивчати. Сукупну пропозицію навчальної літератури необхідно адаптувати до сукупних потреб споживацького ринку, в першу чергу студентів та викладачів. Завданням фахівців з маркетингу є детальне дослідження ринку, його сегментація за такими критеріями, як типологія, тематика, регіони. Проблеми маркетингу розробляються фахівцями галузі передусім для книжкового ринку загалом, не відокремлюючи навчальні видання як спеціалізований сегмент.

Вирішення питання щодо видання і поширення навчальної літератури для вищої школи здійснюється переважно суб'єктами, що мають безпосереднє відношення до цього, а саме: Міністерством освіти і науки України, зокрема Колегією МОНУ, видавничими та книготорговельними організаціями. Наразі у вищій школі вирішення цієї проблеми значною мірою залежить від активності самого навчального закладу, часто створення підручників нового покоління є справою кожного професора, кожного доцента.

Нині у масовій та фаховій літературі й пресі певна увага приділяється питанню євроінтеграції України, реформуванню системи вищої освіти згідно з положеннями Болонського процесу [6].

Аналіз нинішньої системи вищої освіти, переваги, недоліки входження до Болонської системи, шляхи та можливості вдосконалення – ці питання є дискусійними. Наукові статті, тези доповідей, висновки конференцій, нормативні документи опубліковані як в масовій, так і у фаховій пресі України [2], розміщені у всесвітній мережі Internet.

У видавничій практиці склалася вертикальна структура управління випуском навчальної літератури. Формально нині діє трирівнева система менеджменту, до якої входять такі суб'єкти, як Міністерство освіти і науки України, видавничі організації, підприємства книготорговельного підприємства. До складу суб'єктів ринку також входять індивідуальні та колективні покупці. Оскільки розглядається книжковий ринок, а саме сегмент навчальної літератури для вищої школи, основними покупцями є студенти, аспіранти та викладачі, вищі навчальні заклади та бібліотеки.

На рівні державного управління Міністерство освіти і науки України уповноважене забезпечувати та контролювати якість надання освітніх послуг. У реальному житті Міністерство освіти і науки та видавництва існують як паралельні системи, перетинаючись при отриманні грифу чи, іноді, коштів. Поза увагою цих контактів залишаються основні питання: незадоволений попит на навчальні видання. Наразі у вищій школі вирішення цієї

проблеми значною мірою залежить від активності самого навчального закладу. Владою не було розроблено стратегії розвитку видавничої справи як однієї з фундаментальних основ розбудови української державності. Саме це й стало причиною того, що власне українська книга, виготовлена вітчизняними видавцями на українському книжковому ринку, займає сектор близько 10%, що мусив би належати насамперед імпортованому друкованому продукту, а не власному.

Більшу частину ринку навчальної літератури в Україні займає література з соціально-гуманітарних галузей знань, в той час як інші напрямки, а саме природнича та технічна література, залишаються незабезпеченими, хоча й є перспективними з інвестиційної точки зору. В більшості вищих навчальних закладів на полицях бібліотек лежать підручники, які вже кілька разів пережили фізичний і моральний вік, відпущений їм за нормами, а керівництво навчальних закладів змушене налагоджувати видання чисельних методичок, курсів лекцій, конспектів власного виробництва, щоб хоч частково перекрити тотальний дефіцит необхідної навчальної літератури [7].

Згідно з наказом Міносвіти і науки, обсяг основної навчальної літератури визначається з розрахунку одна книга на двох студентів, додаткової – у пропорції 1:5, а для спеціальних предметів – 1:1. Вивчення дисциплін вважаються забезпеченими науково-методичною літературою, якщо бібліотека укомплектована виданнями гуманітарного та соціально-економічного профілю, видрукованими протягом останніх п'яти років, а природничого та математичного – протягом останніх десяти років. Аналіз ситуації на ринку навчальної книги для вищої школи на базі інформації Книжкової палати України, Міністерства освіти і науки України, Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України свідчить, що забезпеченість вищих навчальних закладів навчальною літературою сьогодні є далекою від бажаної. Забезпеченість підручниками і навчальними посібниками державною мовою 2008 р. становила: соціально-гуманітарний напрям – 91%; економічний напрям – 84%; природничо-математичний напрям – 62%; інженерно-технічний напрям – 55%. Однією з причин цього стану є незадовільне фінансування видання навчальної літератури для вищої школи. Якщо 2004 р. на ці цілі було виділено 11 млн. грн., то 2007 р. – 6,6 млн. грн., а 2008 р. – жодної гривні, оскільки не були ухвалені зміни до Закону України "Про державний бюджет на 2008 рік", 2009 р. через кризу [7].

Видання навчальної літератури – досить важка й трудомістка справа, яка потребує висококваліфікованого видавничого персоналу. Це диктує необхідність дієвих заходів на державному рівні задля вдосконалення підготовки відповідних кадрів.

2008 р. у МОН України розроблено програму "Підручник вищої школи" – план дій у цій ділянці освітньої політики на найближчі три роки. Метою цієї програми є підвищення

якості навчальної літератури для вищої школи, забезпечення університетів сучасними підручниками українською мовою, насамперед із природничо-математичних та інженерно-технічних спеціальностей. Ключовим питанням є забезпечення вищих навчальних закладів підручниками державною мовою.

Одним із найважливіших пріоритетів, за словами екс-міністра освіти та науки І.О.Вакарчука, є підвищення якості природничо-математичної освіти як важливої ланки наукового, технічного та соціального розвитку держави. Відповідно до даного твердження було прийнято наказ МОН України "Про затвердження Плану дій щодо поліпшення якості фізико-математичної освіти на 2009-2012 роки" від 30 грудня 2008 р. Одне з положень даного Плану передбачає забезпечення навчальних закладів підручниками, технічними засобами та наочним обладнанням. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Департамент вищої освіти спільно з АПН та НАН України та керівники вищих навчальних закладів уповноважені забезпечити створення та видання сучасних підручників, зокрема мультимедійних, з фізико-математичних дисциплін для вищої школи; підручників з методики викладання математики, фізики та інформатики для педагогічних та інших вищих навчальних закладів. До повноважень Департаменту роботи з кадрами вищої школи та державної служби включено запровадження, як передумову здобуття наукових звань доцента та професора, – підготовку підручника або навчального посібника державною мовою з відповідним грифом МОН України [8].

Аналіз діяльності Міністерства освіти і науки України та Інституту інноваційних технологій і змісту освіти на основі певних документів: наказів МОН України "Щодо видання навчальної літератури для вищих навчальних закладів", "Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України", "Про затвердження Плану дій щодо поліпшення якості фізико-математичної освіти на 2009-2012 роки", результатів ревізії в МОН, Рішення Колегії МОН України від 21 березня 2008 р. надає можливість виявити позитивні та негативні аспекти діяльності [9].

Негативні:

- недосконалий механізм формування потреби в забезпеченні навчальних закладів підручниками та посібниками;
- недоліки у системі відбору МОН підручників для навчальних закладів;
- недоліки в організації роботи МОН, а також управлінь та відділів освіти і науки щодо розподілу підручників між навчальними закладами;
- недосконала система організації централізованих поставок;

- виготовлення тиражів підручників та навчальних посібників без урахування реальної потреби й, як наслідок, наявність значних запасів таких у бібліотечних фондах;
- недосконала "технологія" надання грифу підручників (наявність грифу не завжди є ознакою їхньої якості);
- відсутня інформаційно-консультативна взаємодія між МОН (Інститут інноваційних технологій і змісту освіти) і видавництвами;
- відсутність із боку Міністерства та керівництва вищих навчальних закладів дій щодо заохочення викладацького складу вишів до написання підручників, тим самим не стимулюється створення нової авторської школи;
- відсутність інформування з боку МОН щодо дисциплін, викладання яких не забезпечено підручниками.

Позитивні:

- створення галузевої цільової програми "Підручник вищої школи";
- розроблення єдиної інформаційної системи "Університетська книга";
- формування єдиного реєстру навчальної літератури, якій надані відповідні грифи МОН України;
- введення системи закритого рецензування рукописів для всіх підручників та навчальних посібників.

Основними напрямками реформування вищої школи, що були висвітлені Колегією МОН України, за два останні роки, були: зовнішнє незалежне оцінювання, якість освітніх послуг, підручники викладання державною мовою, національна природничо-математична школа, наукові дослідження в університетах, зміни до Закону України "Про вищу освіту".

Стратегія забезпечення навчального процесу у вищій школі має багато недоліків, однак один із них превалює над іншими та є узагальнюючим – це відсутність єдиної програми, в якій би була викладена стратегія забезпечення вищих навчальних закладів навчальною літературою, виходячи з потреб у ній, а не з наявних бюджетних можливостей МОН. Позитивні тенденції у діяльності відповідного Міністерства, пов'язані з введенням у дію програми "Підручник вищої школи", проте нині фактично перебувають на етапі розробки та розвитку..

Забезпечення випуску книжкових видань є неможливим без діяльності видавничих організацій. Саме вони є основними суб'єктами на книжковому ринку, що можуть виступати в ролі як виробників, так і продавців. Сегментація ринку даного виду продукції може бути проведена за цільовим призначенням (типами та видами), за тематичними розділами, за територіальною ознакою (областями, регіонами, країнами). Згідно з типологічним розмежуванням книжкового ринку можна виокремити як окремий сегмент навчальну

літературу для вищої школи. Суб'єктами даного сегменту є переважно спеціалізовані видавничі організації, що випускають літературу для студентів вищих навчальних закладів, вишівські видавництва. Видавництв та видавничих організацій, які спеціалізуються на випуску навчальної літератури, обмаль. З-поміж чотирьох тисяч організацій (4 052), що займаються видавничою діяльністю, зареєстрованих на 1 квітня 2009 р. у Державному реєстрі видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції, видавництва навчальної літератури становлять близько 1% [5].

Нині на ринку навчальної вишівської книги України діють такі видавничі організації різних форм власності, як: "Академія", "Академвидав", "Вища школа", "Техніка", "Либідь", "Знання", "Кондор", "Центр навчальної літератури", "Вікар", вишівські видавництва, зокрема Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", "МАУП", "Видавництво Європейського університету", "Політехніка", "Україна", "КНЕУ", "Львівська політехніка", "Університетська книга". Дані видавничі організації спеціалізуються на випуску підручників та навчальних посібників для вищої школи переважно гуманітарного спрямування, в незначній кількості наявні навчальні видання з природничо-технічної сфери.

На ринку книжкової продукції діють й інші видавництва, у портфелі яких наявні вишівські навчальні видання. Це такі видавництва, як: "Ін Юре", "Юрінком Інтер", "КНТ", "Атіка" (юридична література), "Тандем" (іноземні мови), "Здоров'я", "Медицина", "Українська медична книга". Випуск навчальної літератури для вищої школи не є спеціалізацією даних видавництв, підручники та посібники наявні в асортименті даних організацій у межах тематичного спрямування видавничої діяльності. Існують й видавничі підприємства, що спеціалізуються на випуску навчальних видань для загальноосвітньої школи, проте мають у власному репертуарі й видання для вищих навчальних закладів у незначній кількості ("Перун", "Навчальна книга – Богдан", "Підручники & посібники", "Світ", "Либідь").

Суб'єктами ринку навчальної книги є покупці, організації продажу, саме вони забезпечують процес реалізації книжкової продукції. Читацьким призначенням літератури сегменту ринку, що розглядається, є забезпечення навчального процесу у вищих навчальних закладах. Даний вид літератури має свого цільового споживача. В ролі колективних покупців книжкової продукції даного типу виступають книготорговельні організації будь-якої форми власності, з усіх регіонів країни, а також бібліотеки, вищі навчальні заклади. У сучасній книготорговельній мережі відсутня організація, яка б забезпечувала розподіл книжкової продукції до споживачів усіх регіонів та областей країни. Існування гуртових книготорговельних підприємств, таких, як ДВАТ "Укркнига", ТОВ "Джерела-М", ДККП "Рівнекнига", ОВРП "Миколаївкнига" є безперечним, проте стратегічне планування їхньої

діяльності з розповсюдження продукції не є досконалим. Основу індивідуальних покупців навчальної літератури становлять студенти та викладачі вищих навчальних закладів. Задоволення їхніх потреб є основною метою видавців навчальної книги. На сьогоднішній день, згідно з даними Державного комітету статистики України, нараховується 353 вищих навчальних заклади III-IV рівня акредитації та 528 – I-II рівня акредитації. Загальна кількість студентів, що навчаються в закладах вищої освіти України за різними спеціальностями, становить близько 2,8 млн. осіб. Основним принципом для формування видавничого репертуару слід обрати напрями спеціалізації вишів, та чисельність студентів, які здобувають відповідну освіту. Дослідження ринку покупців та відповідність пропозиції потребам дозволить уникнути дисбалансу в асортименті літератури.

Таким чином, у царині випуску та поширення навчальної книги для вищих навчальних закладів взагалі, системи взаємодії суб'єктів даного сегменту ринку, зокрема, контролю та управління, можемо виокремити низку важливих проблем:

1. книгознавчі розробки уніфікованої типології, систематизації асортименту навчальних видань для вищої школи;
2. фахова інформація про баланс пропозиції і попиту;
3. потреба єдиної програми дій на інституціональному рівні управління, яка б забезпечувала систему вищої освіти навчальними виданнями;
4. необхідність формування стратегій видавничими організаціями, що дозволить долати дисбаланс між попитом та пропозицією на ринку навчальної книги для вищої школи;
5. формування централізованої та регіональної структур розподілу та доставки книжкової продукції навчального характеру до потенційного споживача.

Використана література

1. Вакарчук І. Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи / І.Вакарчук // Вища школа. – 2008.– №3. – С. 3-19.
2. Вища освіта в Україні: відповіді на виклики часу [електронний ресурс] / І.Вакарчук / Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/main.php?query-newstpm/2008/26_09/1 вільний – мова укр. Загол. з екрану.
3. Гречихин А. А. Вузовская учебная книга. Типология, стандартизация, компьютеризация. [текст] : учеб.-метод. пособ. в помощь автору и редактору / А. А.Гречихин, Ю. Г.Древс. – М. : Логос, 2000.- 255с.; Дзига Н. Видавництво – автор – ланцюги попиту / Н.Дзига // Книжковий огляд. – 2004 – №3. – С.18-23.
4. Згуровський М.З. Стан та завдання вищої освіти України в контексті Болонського процесу [текст] / М.З.Згуровський. – К. : Політехніка, 2004. – 76 с.; Журавський В. С. Болонський процес : головні принципи входження в європейський простір вищої освіти / В. С.Журавський , М.З.Згуровський. – К. : Політехніка, 2003. – 200 с.
5. Волкова Н. Динаміка і тенденції випуску навчальної та наукової літератури для вищої школи в умовах ринкової економіки України / Н.Волкова, Н. Халікя // Вісник Книжкової палати : науково-практичний журнал. [текст]. / Вісн. Кн. палати 2006. № 12. с.16-19; Гадацький В.Н. Болонський процес чи Сицилійський тупик? [текст] / В.Н.Гадацький // Джерело тижня. – 2008. – 24 січня.
6. Міністерство освіти й науки України [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>. Вільний. Мова укр. Загол. з екрану. Моніторинг забезпечення вишів навчальною літературою. 2007-2008 // Документація кафедри ОВПК. ВПУ. НТУУ КПУ.
7. Про затвердження плану дій щодо поліпшення якості фізико-математичної освіти на 2009-12 рр. [текст]. Наказ МОНУ від 30.12.08 // 1226 // Вища школа – 2009 – №1 – с. 58; Про затвердження порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв МОН України.

[Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/laws/education/higher>, вільний.

8. Щодо видання навчальної літератури для вищої школи. [електронний ресурс]. Наказ МОНУ від 27.06.08 № 588. Режим доступу: <http://www.osvita-ua.net/legislation/visha-osvita526>.

9. Державний комітет телебачення і радіомовлення [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.comin.kmo.gov.ua>